



Filozofija susreta i kritičko mišljenje

Uz temu

Život je vrijeme susreta. Cijeli je ljudski život ispunjen raznim susretima s drugima i drugačijima. Ti susreti čovjeka oblikuju, obogaćuju i mijenjaju. Susret pokazuje nesebičnost, zajedništvo i radost onih koji se susreću. Susret potiče snažne osjećaje koji motiviraju djelovanje, tj. ono djelovanje kojem je cilj oblikovati društvene strukture za cjeloviti razvoj čovjeka. No što je susret i kako shvatiti taj pojam? Naime, pojam *susret* ima mnogo značenja. Taj pojam ima posebno značenje na području odgoja i obrazovanja jer opisuje odnos između odgojitelja, nastavnika, profesora i učenika u učionici i izvan nje.

Promišljanje susreta ima svoju dugu povijest i u filozofiji. Antički filozof Sokrat tipičan je primjer filozofa susreta, koji je propitkivanjem pomagao svojim sugovornicima da dođu do »porađanja« istine. Tako gledano, susret je proces koji traje i razvija se. Susret je mjesto za upoznavanje samog sebe i prilika za razvoj kritičkog mišljenja. No potrebno je analizirati pojam susreta i produbiti razumijevanje o njemu, te ispitati aktualnost i mogućnosti sokratovske metode majeutike u današnjem obrazovanju za poticanje razvoja kritičkog mišljenja. Majeutika pomaže odgoju duše kao umijeće na koji način usmjeriti pogled prema bitnom.¹ A filozofija je, kako ističe poznati švicarski povjesničar srednjovjekovne filozofije Ruedi Imbach, »stalni i zahtjevni napor da se drukčije gleda«.²

U svome glavnom djelu *Bitak i vrijeme* njemački filozof Martin Heidegger izazovno i poticajno ističe da pouzdana znanost mora biti sposobna kritički analizirati svoje ključne pojmove. To je poziv filozofiji da prihvati izazove koje donosi konkretna situacija u stvarnom svijetu. Početak i razvoj gotovo svih modernih strujanja u filozofiji bili su u skladu s tim Heideggerovim poticajem. Doista, svi su pravci filozofske misli, polazeći od egzistencijalizma do personalizma i postmodernizma, započeli kao reakcije na različite vrste kriza. Sve te krize imaju isti korijen: preispitivanje starih vrijednosti. Bez sumnje, i pandemija COVID-19 uvjetovala je takvu krizu. Dovala je u pitanje metafizičke temelje mnogih filozofskih pojmova čiju smo valjanost prije uzimali zdravo za gotovo.

Filozofska analiza pojma susreta i njegovog odnosa s kritičkim mišljenjem otvara novu perspektivu u razumijevanju susreta kao temelja razvoja kritič-

1

Usp. Platon, *Država*, 518 d, Naklada Jurčić, Zagreb 2009., str. 278: »... odgoj bi bio neka vrsta umijeća obrtanja, naime, kako će se tko najlakše i najuspješnije okrenuti, ne da nekomu usadi vid, nego kad ga već ima te samo nije pravo okrenut i ne glede kamo treba, da ga se na to navede.«

2

Usp. Ruedi Imbach, »Predgovor«, u: Alexandre Jollien, *Pohvala slabosti*, prev. Anto Gavrić, Benedikt Tutić, Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2023., str. 8.

kog mišljenja, te baca novo svjetlo na izazove koje je pandemija COVID-19 stavila pred proces odgoja i obrazovanja. Stoga, ovaj tematski broj nastoji analizirati i produbiti razumijevanje pojmova susreta i kritičkog mišljenja.

Pandemija je iskustvo kolektivne »granične situacije« (K. Jaspers). Zbog ograničenja kretanja, pandemija dovodi u pitanje doživljaj i poimanje susreta. Posljedica tih ograničenja jest novi oblik otuđenja. To stvara izazov nove perspektive za filozofiju susreta. U okviru protekle pandemijske situacije vezane uz susret isticao se još jedan problem. Obavezno nošenje maski dovodilo je u pitanje dosadašnje poimanje ljudskog lica, njegovo značenje i poruku. To je osobito vidljivo u pogledu etičkih imperativa u personalizmu francuskog filozofa Emmanuela Lévinasa, koji je eminentno »filozof ljudskog lica«.

U okviru problematike filozofskog susreta javlja se problem razumijevanja filozofskog mišljenja i njegova odnosa prema drugim oblicima mišljenja, prema iskustvu, željama i volji, iz okvira promjena ljudskog iskustva u virtualnom svijetu. Ono implicira kako najbolje izvršiti zadatak poučavanja mišljenja i dijaloškog susreta kao mjesta razmišljanja. Refleksija o mišljenju kao temelju filozofije također otkriva neke neodvojive uvjete spoznaje, kao što i uvijek dovodi do nezaobilaznih metafizičkih pitanja. Stoga, treba istražiti što je pravo mišljenje?

Pojam mišljenja je složen pojam s dugom poviješću. Pitanje mišljenja javlja se u antičkom razdoblju i od tada do danas razlikujemo različite tipove mišljenja (npr. intuitivno, diskurzivno, logičko, analitičko, analogno i spekulativno). Mišljenje je aktivnost koja se odnosi na spoznaju i snalaženje u svijetu, a vezana je za pojmove, ideje i sjećanja. Međutim, mišljenje je složen psihološki proces koji zbog svoje složenosti nije temeljito proučen. Danas je mišljenje u interesu psihologije, neurologije i filozofije. Mišljenje se u filozofiji shvaća kao unutarnji čin ophođenja s idejama, mislima, predodžbama i sl., dok samo po sebi pretpostavlja samosvijest (npr. René Descartes i Immanuel Kant), osjetilnu spoznaju, razumsku apstrakciju, shvaćanje, prosuđivanje i rasuđivanje. Unatoč dugoj povijesti razmišljanja o mišljenju, ne postoji jednoznačna definicija mišljenja, a može ga se promatrati pod nekoliko vidova. Isto je i s tzv. »kritičkim mišljenjem« koje se danas pojavljuje kao nužan plod obrazovnog procesa. To je postalo još važnije u situaciji pandemije. Svakodnevno smo bili zatrpani mnoštvom informacija koje su relevantne za naše zdravlje i ponašanje, te bismo trebali znati procijeniti njihovu vrijednost. Također, klasični obrazovni proces izravno je doveden u pitanje onemogućavanjem prijenosa znanja uživo, odnosno zaustavljanjem mogućnosti stvarnog susreta.

Pandemija COVID-19 poprilično je ograničavala fizičke i socijalne kontakte, kretanje ljudi te je utjecala na neke društvene vrijednosti, društvene radnje i ponašanje ljudi, posebice mladih. Iako su današnje generacije mladih od rane dobi odrastale uz informatičku tehnologiju koristeći se različitim uređajima i aplikacijama te su zasigurno takvi obrasci djelovanja već duboko ukorijenjeni u njima, potrebno je ispitati kako je na njih djelovalo iskustvo nametnute virtualne stvarnosti koja sada postaje stvarna virtualnost.

Kako je već istaknuto, pojmovi susreta i mišljenja složeni su pojmovi i imaju dugu povijest, ali bez jednoznačnih definicija. Zbog svoje složenosti treba ih pomno analizirati. Međutim, oni su višeslojni i dio su svakodnevnih iskustava, društvenih kontakata i procesa obrazovanja. Pandemijska situacija, koja je bila drugačija, ali i nova i za studente i za profesore, stvarala je nove okolnosti za razvoj kritičkog mišljenja u usporedbi s nastavom uživo.

Raznolikost ne smije biti prepreka nego izazov u traženju međusobnog obogaćivanja i jedinstva u zauzimanju za dobro. Susret omogućuje uspostavu dijaloga, a dijalog pomaže u izgradnji mostova među svim ljudima. Tako u enciklici *Fratelli tutti* (2020.) o bratstvu i socijalnom prijateljstvu, papa Franjo govori o novoj kulturi, kulturi susreta jer »od svakoga se može nešto naučiti, nitko nije beskoristan, suvišan. To podrazumijeva uključivanje periferija« (FT 215). »Kultura susreta«, ističe papa Franjo, »znači da smo kao narod oduševljeni idejom okupljanja, traženja dodirnih točaka, podizanja mostova, planiranja nečega što uključuje sve. To je postalo težnja i način života« (FT 216). Papa se zauzima za pokretanje procesa susreta, ističe kako su u mnogim dijelovima svijeta potrebni putovi mira koji vode ozdravljenju, kako su potrebni »mirotvorci koji su spremni kreativno i hrabro pokretati procese ozdravljenja i novih susreta« (FT 225).

Važno je stvarati ozračje komunikacije, ozračje susreta, ozračje 'mostova' koji povezuju i koji su izazov. Kultura susreta štiti od bilo kojeg oblika kulture odbacivanja. Važno je odgajati za kulturu približavanja u dijalogu, jer čovjek je čudesno biće, sposobno gledati dalje od sebe, iznad vlastitih granica i prema onome što nam dolazi u susret. Shvaćanjem Drugoga kao bližnjega i sviješću da je ovo naše mjesto pod Suncem »zajednički dom« otvara se prostor susreta i dijaloga.

Istražujući povijesni razvoj ideje susreta i njezina odnosa s filozofijom kao umijećem kritičkog mišljenja, ovaj tematski broj, kao dio manjeg projekta na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, koji je okupio i autore s drugih fakulteta i instituta, želi dati doprinos ispitivanju nekih pitanja i problema nastalih i uvjetovanih pandemijom COVID-19.

Tragajući za odgovorom na pitanje mijenjaju li se susret i ljudske aktivnosti ulaskom u virtualno okruženje, Barbara Ćuk u studiji »Filozofija i susret između realnosti i virtualnosti: s osvrtom na misao Martina Bubera« istražuje susret u filozofiji, napose u virtualnom okruženju. Susret je posebnost ljudske egzistencije i mjesto ostvarenja ljudske osobe. Izdvajajući više različitih promjena susretanja u virtualnom svijetu i virtualnom »domu«, Ćuk ističe dvije najvažnije koje obje uključuju reduciranje tjelesnosti: (1) smanjeno poznavanje konkretne zbiljnosti realnoga svijeta u kojem smo svojim ustrojem pozicionirani i (2) smanjena sposobnost potpune prisutnosti za druge i drugoga pa i sebi samima. Polazeći od klasičnih socioloških pojmova kao što su *društveni odnos* i *društvena interakcija*, Krešimir Peračковиć, Matea Milak i Luka Strmotić Kuhar u radu »Značajke društvenih interakcija u doba stvarne virtualnosti iz sociološke perspektive« promišljaju značenje nekih temeljnih pojmova u vremenu suvremenih društvenih interakcija, umrežavanja i prelaska u *cyber* prostor nove virtualne stvarnosti s novim formama i pojmovima. Naime, iako je razvitak informacijsko-komunikacijskih tehnologija zasigurno donio i neke rizike, on je olakšao i ulazak u interakcije pružajući pozitivne mogućnosti virtualnih interakcija u odnosu na realne. Saša Horvat u radu »Tko je stranac? Filozofska i teološka promišljanja« etimološkom analizom ukazuje na ambivalentnost, ali i na proširenje sadržaja pojma *stranac* – prelazeći od susreta sa strancem prema susretu s bližnjim u kontekstu »kulture susreta« (papa Franjo). Horvat u radu analizira susret pod egzistencijalnim i fenomenološkim vidom te ističe mjesto (tj. *topos*) kao bitnu odrednicu identiteta stranca, odnosno *bezboravišnost* kao neautentičan modus egzistencije i *iskorijenjenost* kao najstrašnju bolest ljudskog društva. Autor promišlja susret i stranca pod vidom straha i čuđenja, fasciniranja i promjene te lice kao

znak. Marina Novina u studiji »Kritičko mišljenje, znanje i mentalno zdravlje« pitanju kritičkog mišljenja pristupa s više aspekata: (1) iznoseći obilježja kritičkog mišljenja, (2) predstavljajući postojeće modele kako poučavati i razvijati kritičko mišljenje, (3) promatrajući razvoj kritičkog mišljenja u kontekstu stvarnih dimenzija ljudskog razvoja. Kritičko mišljenje neodvojivo je i od stjecanja znanja, i od služenja stečenim znanjima, i od mentalnog zdravlja pojedinca i zajednice. Oblikovanju strategija kritičkog mišljenja treba pristupiti interdisciplinarno. Nenad Malović, polazeći od sintagme »kritičko mišljenje«, u radu »'Kritičko' mišljenje i drugost uma« svraća pozornost na neke važne pretpostavke za bolje razumijevanje mišljenja – u okviru kojeg je »kritičnost« bitna sastavnica – na temelju čega naposljetku ističe i kriterije za kritičko mišljenje. Naime, kod mišljenja važan je i sadržaj. Kritičko mišljenje ne može se svesti samo na proces i metodu. Treba biti svjestan izvornog jedinstva uvida, razumijevanja cjeline i djelovanja, a čemu su protivštine fragmentirano znanje, površnost mišljenja i nesposobnost koncentracije. Važan element kritičkog mišljenja jest kriterij. U buđenju svijesti o važnosti kritičkog mišljenja, ali i o potrebi priznanja važenja različitih tipova uma nezamjenjivo poslanje po svojoj naravi ima filozofija, ističe autor. Polazeći od konstatacije da je pandemija, s naredbom nošenja zaštitnih maski, ljudsko lice dovela u krizu, Daniel Miščin u svome radu »Pandemijsko čitanje Emmanuela Lévinasa. Lice pod zaštitnom maskom« pokazuje kako se obećavajuća i izazovna filozofska misao Emmanuela Lévinasa (1906. – 1995.), napose ona o razumijevanju lica, uzdiže nad tjeskobnim vremenom pandemije. U svjetlu Lévinasova pojma »transcendencije Drugoga«, ističući da kod njega etika ima prvenstvo nad ontologijom, autor vidi mogućnost obrata u razumijevanju zaštitne maske za lice, jer ta maska postaje vidljivi znak transcendencije lica Drugoga. Tako pandemijska udaljenost od lica Drugoga samo produbljuje ontologiju licu. Mirko Vlk u svome radu »O pandemiji COVID-19 kroz pojam 'iznimke' iz političke teologije Carla Schmitta« propituje kako pandemija COVID-19 kao »iznimka« od normalnog odnosa između osobnih prava i općeg dobra, utječe na poimanje vjerodostojnosti državne vlasti. Autor svoju analizu pandemijskih mjera, s kojima su vlasti ograničile javni i privatni život, osporavajući nepovredivost prava i sloboda građana, temelji na nekim ključnim elementima i uvidima iz političke teologije Carla Schmitta (1888. – 1985). Potrebna je svijest o nužnosti solidarnosti i povjerenja, ali odgovornost, kao i pri ostvarenju osobnih prava i sloboda, ostaje ponajprije na samim građanima. U završnom prilogu ovoga tematskog broja, pod naslovom »Je li matematika humanistička znanost?«, Sandro Skansi, Kristina Šekrst i Marko Kardum dolaze do zaključka da je matematika bliža humanističkim nego li prirodnim znanostima. Autori pokazuju da su podjele znanosti rezultat povijesnih gibanja, očekivanja i socijalne premoći pojedinih kategorija znanosti, a manje stvarnih istraživanja filozofije znanosti koja proučava znanosti s metodološkog stajališta, s ciljem uočavanja sličnosti u metodologiji ili ontologiji potonjih znanosti.

Filozofija je »propitkivanje oslobođeno svake predrasude, što se može usprediti s povećalom koje povećava sve značajke stvarnosti«, kako to pokazuje švicarski filozof Alexandre Jollien (1975.). u svome djelu *Pohvala slabosti*, napisanom u obliku dijaloga sa Sokratom. Naime, ovdje treba imati na umu i to da je Jollien od rođenja hendikepiran, dok mu je susret s filozofijom – nakon više od sedamnaest godina provedenih u specijaliziranoj ustanovi za hendikepirane osobe s cerebralno-motoričkim teškoćama – u potpunosti promijenio život. O tom odlučujućem susretu i sâm svjedoči:

»Izbor sokratske rasprave vjerno odražava način na koji sam upoznao filozofiju. Naime, da bih se mogao suočiti sa svakodnevnim teškoćama, čitao sam filozofe koji su mi postali privilegirani sugovornici. Sokrat je među njima odigrao odlučujuću ulogu. Upravo se moje zanimanje za filozofiju podudara s otkrićem njegove misli. Osim toga, obično se kaže da Sokrat nema nikakvih predrasuda pa mi je stoga izvrstan suputnik [...]«³

Anto Gavrić

3

Alexandre Jollien, *Pohvala slabosti*, prev. Anto Gavrić, Benedikt Tutić, Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2023., str. 12. Vidi i »Predgovor« Ruedija Imbacha, str. 9.